

ЕФЕКТИВНІСТЬ, ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті подано історію становлення поняття «ефективність». Сутнісні характеристики понять «ефективність», «результативність», «продуктивність» у працях вітчизняних та зарубіжних економістів.

Ключові слова: ефект, ефективність, результат, результативність, продуктивність, економічна ефективність, рентабельність.

In the article it is given the history of the setting of the meaning «efficiency». Also there were settled the content characteristics of the meanings «efficiency», «resultiveness», «productivity» in the works of the native and foreign economists.

Key words: effect, efficiency, result, indicators, mechanism of management, economic efficiency, profitability.

Ефективність являється однією із важливих загальних категорій економічної науки і разом з тим ключовим поняттям господарської практики. В ній відображається сукупність найбільш загальних та сталих зв'язків з приводу отриманих результатів господарської діяльності та використаних матеріальних ресурсів. Як економічна категорія ефективність надає єдину якісну кількісну характеристику результативності господарювання.

Основні положення теорії ефективності та ефективності управління підприємством знайшли своє відображення в наукових працях В. Антонова, Т. Безродної, М. Височіна, О. Вороніна, Й. Петровича, А. Шегди, П. Друкер, У. Кінг, Р. Макконелі, С. Брю, Г. Емерсон. Ознайомившись з працями українських, російських та іноземних науковців зустрічаються розбіжності, щодо визначення термінів, причому спостерігаються у трактуванні їхньої сутності та формуванні систем оцінювальних показників. Метою статті є дослідження та з'ясування сутності понять «ефективність» та «результативність».

Постановка завдання. У сучасних умовах розвитку глобалізаційних процесів актуальною проблемою є з'ясування сутності ефективності діяльності господарюючих структур виробництва. Їх розв'язання цікавить усіх суб'єктів господарювання, власників та керівників підприємств. Поняття «ефективність» відноситься до найбільш поширених та широкоживаних бізнес-термінів, які активно використовують в теорії та практиці економічних відносин. Незважаючи на поширення класичного розуміння сутності поняття ефективності (як співвідношення між ефектом та затратами на його отримання) останнім часом у публікаціях вітчизняних і зарубіжних дослідників термін ефективність використовується поряд з терміном результативність як синонімічний або такий, що має однаковий зміст. Співвідношення між даними поняттями має дискусійний характер, який вимагає дослідження.

Результати. З'ясування сутності ефективності доцільно розпочати з терміну «ефект». Термін «ефект» має значення результату, наслідку зміни стану певного об'єкту, зумовленої дією зовнішнього або внутрішнього фактора. Якщо провести математичну аналогію, то ефект — це дельта, приріст деякої змінної або різниця її попереднього і наступного значень. Зрозуміло, що значення цієї дельти може бути як додатнім, так і від'ємним або взагалі нульовим. Подібно до цього й ефект може бути позитивним або нульовим, коли змін немає. Утім, останній випадок, а саме коли результат нульовий, можна в конкретних умовах вважати або позитивним, або негативним ефектом і окремо не розглядати [11, с. 513]. Енциклопедичний словник визначає «ефективність», як здатність

приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [1, с. 508]. Ефективність економічно трактується як досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Отже, слід зазначити, що визначення деяких понять ефективності суперечать загальному визначенню, в багатьох випадках ефективність тлумачиться як результативність, що не дає змоги достовірно розглядати дані поняття.

Погляд вчених-економістів на сутність економічної ефективності набував змін в залежності від часу. Так, в кінці 20-х років економісти спробували пояснити сутність економічної ефективності по аналогії з ефективністю в суспільних науках, тобто розглядали економічну ефективність в порівнянні з ефективністю технічною. Г. Гольберг відмічав, що визначення технічної ефективності в більшості фізичних, хімічних та біохімічних процесів здійснюється просто в силу одномірності та точності виміру величин, які характеризують результати та витрати. Процеси господарські в цьому відношенні докорінно відрізняються від процесів технологічних, тобто витрати та результати неможливо розглядати як величини одномірні і завдання визначення ефективності набагато складніші. Сутність ефективності в даних випадках однакова. Розвиток цього твердження можна знайти в працях економістів 70-х років. Так, наприклад, М.З. Бор відзначає, що ефективність будь-якого процесу визначає його результативність, яка досягається на основі використання дійсних умов, доцільного і цілеспрямованого поєднання факторів, що створюють ефект. Ефективність виробництва перш за все економічна категорія, яка відображає виробничі відносини в суспільстві та формується під впливом цих відношень. Тому можна зробити висновок, що порівнювати технічну та економічну ефективність недоцільно, так як економічна ефективність має соціальну сутність на відміну від технічної. Теорія ефективності виробництва розвивалась з розвитком економіки від простих форм результативності окремих факторів виробництва до визначення ефективності, як важливої економічної категорії, яка характеризує досягнення виробничої мети з найменшими витратами суспільної праці.

В зарубіжній практиці синонімами до термінів «результативність» та «ефективність» господарювання часто використовують термін «продуктивність» виробництва та обслуговування, під якими розуміють ефективне використання ресурсів (трудових, матеріальних, виробничих тощо) для продукування різноманітних товарів і послуг та досягнення інших цілей організації. Потрібно пам'ятати, що продуктивність підприємства є поняттям набагато ширшим, ніж продуктивність праці персоналу, продуктивність засобів виробництва та продуктивність діяльності. Однією із найважливіших ознак ефективності є досягнення відповідного результату діяльності з найменшими витратами ресурсів. Інакше кажучи, ознакою ефективності діяльності є досягнення мети функціонування підприємства з найменшими витратами суспільної праці. Оскільки внаслідок виробничої діяльності можуть бути досягнуті різноманітні результати або ж ефекти, як наприклад економія ресурсів, збільшення кількості робочих місць, зменшення витрат енергії, зниження шкідливих викидів, зростання прибутків тощо, то необхідно говорити про можливі різні критерії (мірила) ефективності господарювання підприємства [7, с.391].

В економічній літературі під ефективністю (продуктивністю) як економічною категорією, виходячи із об'єктивно діючого закону економії робочого часу, розуміють міру витрат ресурсів, необхідних для нагромадження та використання багатства суспільством. Підвищення ефективності виробництва є конкретною формою прояву дії закону економії робочого часу. Петрович Й. вважає, що об'єктивно обґрунтований підхід є народногосподарський, який базується на єдиному критерії оцінки результатів діяльності, економічної ефективності функціонування підприємств, погоджених з ним показниках і відповідних цьому критерію умовах зміни показників економічної ефективності [7, с.392].

Шегда А. відмічає, що ефективність підприємства являє собою комплексну оцінку кінцевих результатів використання основних і оборотних засобів, трудових і фінансових ресурсів та нематеріальних активів за певний період часу. Загальна методологія визначення ефективності може бути формалізована таким співвідношенням:

$$F = \frac{E}{P}$$

де, F — ефективність; E — ефект (результати); P — витрати (ресурси).

При цьому слід мати на увазі, що перелік ресурсів підприємства, котрі визначають його ефективність, не є вичерпним, тобто в конкретних умовах на ефективність діяльності підприємства можуть чинити істотний вплив інші фактори. Але для середньостатистичного підприємства, яке діє в умовах ринку, урахування зазначених факторів гарантує отримання найбільш адекватної оцінки стану підприємства. Модифікації ефективності залежно від видів врахованого ефекту та ресурсів схематично представлені на рис. [11, с.514].

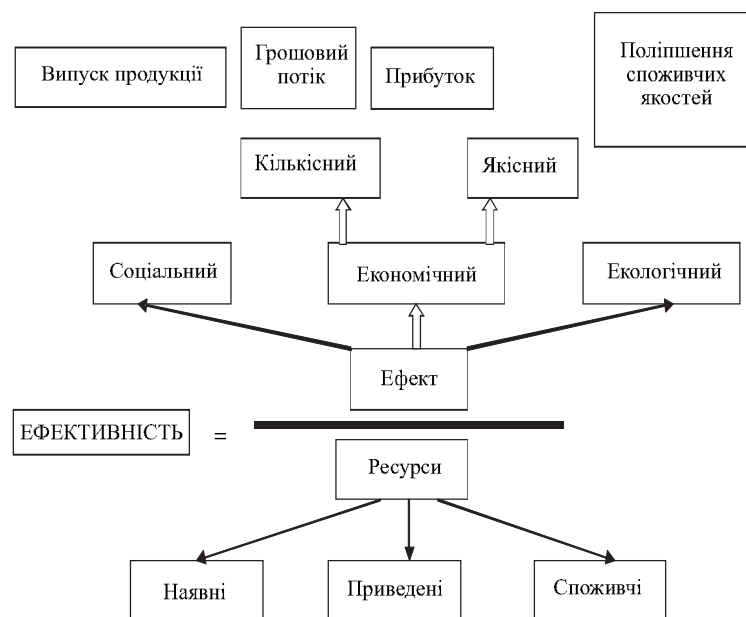

Рис. Модифікації ефективності залежно від видів врахованого ефекту та ресурсів

Отже, основний вид ефекту, який враховується при оцінці ефективності — економічний. Економічний ефект, що може бути кількісно оцінений і зумовлений коливаннями ціни, собівартості та обсягів виробництва продукції, розглядається як кількісний. Поліпшення споживчих якостей продукції може бути проінтерпретоване як якісний ефект. Кількісний ефект оцінюється обсягами виробництва продукції (робіт, послуг), грошовим потоком та прибутком. Випуск продукції допускає оцінку в натуральному та вартісному виразі. У натуральному виразі продукція обліковується з використанням натуральних (фізичні одиниці виміру — тонни, штуки) та умовно-натуральних показників.

Сучасні науковці в своїх численних працях теорію ефективності розвивають в різних аспектах, як за визначенням її сутності, так і за класифікацією витрат і форм прояву, за наслідком отриманих результатів, формуванням критеріїв і системи показників ефективності. Як відзначив М.В. Ніколаєв що категорія ефективності безперервно розвивається, а її зміст повільно змінюється та ускладнюється. Вона відображає не тільки економічні параметри виробництва через співвідношення об'єм випуску та витрат, а включає в себе різнобарвні характеристики взаємовідносин з зовнішнім середовищем: виконання зобов'язань, адаптованість, взаємозв'язок з конкурентами. Крім того, категорія ефективності має неоднорідну внутрішню структуру. В якості її відносних самостійних

елементів, які відображають сталі системи відношень можливо виділити, наприклад, ефективність виробництва праці, розподілу ресурсів, управління капіталовкладеннями, інноваційну, спроможність економіки до розвитку нових ресурсозберігаючих технологій та продуктів, ефективність розподілу прибутку, ефективність використання інвестицій. З одного боку всі вони знаходяться в органічному взаємозв'язку один з одним, а з іншого боку кожний з елементів може відігравати відносно самостійну роль, вступати в протиріччя з іншими та відображати різні сторони розвитку господарюючої системи з зовнішнім середовищем.[6].

В наукових працях іноземних фахівців ХХ ст. категорія економічної ефективності висвітлюється через взаємозв'язок «витрати — випуск». К.Р. Макконел та С.Н. Брю [4] відзначають: суспільство прагне використовувати свої рідкісні ресурси ефективно, тобто воно бажає отримати максимальну кількість корисних товарів і послуг, вироблених з його обмежених ресурсів.

Американський учений Г. Емерсон в своїй праці «Дванадцять принципів продуктивності» [2] висвітлює проблеми ефективності виробництва в повній мірі. Ця праця привернула неабияку увагу багатьох фахівців у світі. Запропоновані в ній принципи продуктивності є основою, точкою відліку будь-якого суб'єкта господарювання. Г. Емерсон зазначає, що ефективність є основою господарської діяльності, вона досягається тоді, коли «потрібна річ» зроблена щонайкраще відповідним працівником, в потрібному місці в потрібний час [2]. Ефективність, тобто продуктивність витрат на виробництво, оцінюється співвідношенням: номінальної собівартості операцій до фактичної собівартості. Такий метод застосовується до будь-якої статі витрат (витрат на заробітну плату, матеріальних витрат). П. Хайне трактує, що ефективність і економічність — майже синоніми. Дані терміни характеризують «результативність» (effectiveness) використання засобів для досягнення цілей. Отримувати якнайбільше з доступних нам обмежених ресурсів — ось що ми маємо на увазі під ефективністю і під економічністю ресурсів [10]. Автор порівнює поняття «ефективність» та «результативність». Також науковець звертає увагу на нові властивості даної категорії, крім того що, ефективність є оцінною категорією, вона є і суб'єктивною, змінюючись залежно від зміни оцінок.

На думку Д. Сінка, який досліджував теорію ефективності в своїй праці «Управління продуктивністю: планування, вимірювання, оцінка, контроль та підвищення» [9], визначено перелік критеріїв результативності організаційної системи:

1. Дієвість (effectiveness) — ступінь досягнення цілі. Для її виміру порівнюють цільові та фактичні показники діяльності, розраховують індекси дієвості, які характеризують ступінь досягнення мети в одному періоді порівняно з іншим.

2. Економічність (efficiency) — ступінь використання ресурсів. Економічність оцінюють шляхом порівняння ресурсів, які передбачалося використати для досягнення поставлених цілей, виконання робіт (послуг) з фактичним обсягом використаних ресурсів.

3. Якість (quality) — відповідність системи вимогам, специфікаціями та очікуванням клієнтів, в тому числі своєчасність і зручність виконання робіт (послуг).

4. Прибутковість (profitability) — співвідношення між валовими доходами та сумарними витратами. Конкретними показниками прибутковості є прибутковість продажу (обороту), активів та власного капіталу.

5. Продуктивність (productivity) — співвідношення кількості продукції до витрат на її випуск.

6. Якість праці (quality of work) — ступінь задоволення потреб та очікувань учасників виробництва в процесі трудової діяльності, зокрема престижність роботи, почуття безпеки, впевненості.

7. Інноваційність (innovations) — ступінь використання науково-технічного потенціалу підприємства, впровадження виробничих та управлінських новацій.

Д. Сінк зазначає, що результативність характеризує ефективність, продуктивність, прибуток, а чіткого визначення поняття результативність не надає.

Незважаючи на поширеність використання даної категорії, на сучасному етапі науковці не дійшли згоди щодо єдиного її визначення. При цьому, категорія ефективність має

досить неоднорідну внутрішню структуру, оскільки цілісність, багатомірність і різноманітність сторін господарської діяльності знаходить своє вираження за її допомогою.

Також існують підходи до виміру ефективності, на мікро- та макроекономічному рівні вони різняться. Фірма рахує тільки ті витрати, які вона понесла при виробництві блага, а покупець найчастіше співвідносить придбане ним благо з ринковою вартістю цих благ, від яких йому приходиться відмовитись, щоб отримати бажане благо. Але при цьому обидва не беруть до уваги ті витрати, які несе суспільство, але які не входять в витрати фірми на виробництво блага та відповідно не впливають на його ринкову вартість. Якщо, наприклад держава надає виробнику з свого бюджету субсидію на виготовлення дешевих товарів для дітей та людей похилого віку, то воно занижує для виробника величину його витрат, а для споживача — величину альтернативної вартості. В результаті для них виробництво та споживання вказаних благ буде ефективніше, чим при відсутності субсидії. При цьому все суспільство несе витрати у вигляді субсидії, наданої з державного бюджету, який фінансується за рахунок податків, які утримуються з усього суспільства. Таким чином, якщо взяти до уваги ці витрати, то ефективність на макроекономічному рівні (народногосподарська ефективність) буде нижче, ніж на макроекономічному рівні (фірмова ефективність). Більш того, на макроекономічному рівні при розрахунку ефективності не завжди мають місце і інші витрати. Так, в витрати виробництва фірма зазвичай не включає вартість належних їй ресурсів (наприклад земельної ділянки, патентів на власний винахід), за використання яких вона нікому не сплачує).

Висновки. Здійснивши аналіз існуючих підходів до визначення понять «ефективність», «результативність» можливо стверджувати, що вони відіграють ключове значення для діяльності та розвитку підприємства, організації. Ці економічні категорії не мають однозначного визначення. Завдяки складній внутрішній структурі, динаміці вони знаходяться у постійному удосконаленні та пошуку нових тенденцій розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Економічна енциклопедія: У трьох томах.* Том 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавн. Центр «Академія», 2000. — 864с.
2. *Емерсон Г.* Дванадцять принципів производительности [www/ koob/ru/](http://www.koob.ru/).
3. *Лігоненко Л.О.* Дискусійні питання щодо трактування сутності та співвідношення понять «ефективність» і «результативність» управління підприємством // Актуальні проблеми економіки — 2008. — № 10 (88) — 207—215 с.
4. *Макконнелл К.Р., Брю С.Л.* Экономика: принципы, проблемы и политика: В 2-х томах \ Пер. с англ., 13-го изд. — М.: ИНФРА-М.2000 — Т.1 — 486 с.
5. *Мазаракі А.А., Лігоненко Л.О., Ушакова Н.М.* Економіка торговельного підприємства: Підручник Під ред. Н.М.Ушакової. — К.: Хрещатик, 1999. — 799 с.ін.
6. *Николаев М.В.* Содержание категории «Эффективность» [www/ru/](http://www.ru/).
7. *Петрович Й.М.* Економіка підприємства Підручник 2-ге видання, виправлене Видавництво «Магнолія» 2006, Львів — 2008, 390—396 с.
8. *Сметанюк О.А., Сочівець О.Л.* Етимологія критерії «Ефективність управління організацією» // Актуальні проблеми економіки — 2009 — №8 (98) — 136—140 с.
9. *Синк Д.* Управление производительностью: планирование, измерение, оценка, контроль и повышение. Пер. с англ.-М 1989 — 528 с.
10. *Хайне П.* Экономический образ мышления Пер.с англ. Под. Ред. С.Чайкун [eur/ru/](http://eur.ru/).
11. *Шегда А.В.* Економіка підприємства. Підручник Київ «Знання» 2006, 513—518 с.

Вечірко О.Г. — zatukrexi@ukr.net

Надійшла до редколегії 15.04.2010 р.

*Стаття рекомендована до друку
д-ром екон. наук, проф. Зайнчковським А.О.*